

KAFATASINDAN KADEH YAPMA RİTÜELİ VE TÜRKLERDE GÖRÜLEN MİSALLERİ*

Meltem AKINCI**

Öz: Kafatasından kadeh yapma uygulamasının kökeni oldukça eskidir. İlk etapta pragmatik amaçlı ortaya çıkan kafatası kadehleri, inanç unsurlarının doğuşuyla ritüel bir anlam kazanmıştır. Yeniden doğuş temelinde öldürülen bir canlının kemiklerinden yeniden doğacağı ve mevtanın ruhunun aslında bu kemiklerde saklı olduğu inancı, kafatasının değişik formlarda kullanılmasına neden olmuştur. En bariz suretle de öldürülen düşmanın kafatasından içki içen kimsenin güç kazanacağına inanılmıştır. Kafatasından kadeh yapma uygulamasının neredeyse yedi kıtada da misallerine rastlanması, bu uygulamanın oldukça geniş bir alana yayıldığını ve farklı amaçlarla kullanıldığını göstermektedir. Uygulama, daha çok iptidai şamanlığa bağlı savaşçı toplumlarda gözlemlenirken dönemin Çin, Rus, Bizans, Arap kaynaklarına göre Türklerde de bu uygulama dönem dönem zuhur etmiştir. Fakat İskitler hariç Türk kökenli halkların hiçbir arkeolojik mirasında bu uygulamanın herhangi bir izine rastlanmamıştır. Bu sebeple Türklerde görülen kafatası kadehlerinin gerçekten mevcut olup olmadığı ya da bir gelenek teşkil edip etmediği, mühim bir sorunsalı oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kafatası kadehleri, Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler.

The Ritual of Making Skullcaps and Examples Seen among Turks

Abstract: The origin of the practice of making skullcaps is very old. The skullcaps, initially emerged for pragmatic purposes and gained a ritual meaning with the birth of belief elements. According to the rebirth belief, since a killed being could be reborn from its bones and the soul of the dead is actually hidden in these bones, the skull was used in different forms. The most obvious belief was that a person who drank from the skull of the killed enemy would gain power. The practice of making caps from skulls evident in almost seven continents showed that this practice spread over a wide area and was used for different purposes. While the practice was mostly observed in warrior societies believing in primitive shamanism, it was also evident among Turks according to contemporary Chinese, Russian and Byzantine sources. With the exception of the Scythians, no archaeological site related to the heritage of the Turks traced this practice. Thus, the paper aims to investigate, whether the skullcaps seen among the Turks really exist or they constitute a tradition.

Keywords: Skullcaps, Huns, Avars, Bulgars, Pechenegs.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 07.05.2021 - 27.10.2021

** Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı doktora öğrencisi. mltm.akinci@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0807-1113.

Giriş

Tarihin en eski çağlarından beri farklı coğrafyalarda çeşitli toplumlarda görülen kafatasından kadeh yapma uygulamasının kökeni tam olarak bilinmese de bu uygulamanın dinsel ritüellerle bağlantılı geliştiği düşünülmektedir. Yazılı ve arkeolojik kaynaklarla izi sürülebilen kafatası kadehlerinin kullanım amacı, toplumların inanç telakkilerine göre farklılık arz etmiştir. Fakat kaynaklarda daha çok savaşçı kavimlere özgü bir gelenek gibi yansıtılan bu kadehlerin en yaygın kullanım amacını, öldürülen düşmanın kafatasından içki içen kimsenin güç kazanacağına inanılması oluşturmaktadır. Yeniden doğuş temelinde öldürülen bir canlının kemiklerinden yeniden doğacağı ve mevtanın ruhunun aslında bu kemiklerde saklı olduğu inancı, iptidai şamanlıkta yer edinmiştir. Fakat insanlığın tarihsel gelişiminin farklılık arz etmesi gibi şamanlığın da coğrafik olarak farklı evrimsel süreçler geçirdiği gözden kaçırılmamalıdır. Bu sebeple Şamanlıkla bağlantılı duran kafatasından kadeh yapma ritüelinin Şamanlığa mensup her toplumda gözlemlenmiş olabileceği düşünülemez. Dönemin Çin, Rus, Bizans kaynaklarına göre bu uygulama, Türklerde de kimi zaman zuhur etmiştir. Fakat Türklerde görülen kafatası kadehlerinin bir gelenek halini alıp almadığı, irdelenmesi gereken bir husustur.

1. Kafatasından Kadeh Yapma Ritüeli

Farklı coğrafyalarda kimi zaman pratik kimi zaman ise dinsel olarak kullanılan kafataslarının kullanım amacı toplumların inanç sistemlerine göre çeşitlilik arz etmiştir. Bununla birlikte insan kafatasının törensel kullanımının kökeninin çok eski zamanlara uzandığı bilinmektedir. Öyle ki arkeolojik araştırmalar sayesinde Paleolitik Çağ'da bu geleneğin var olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu hususta en önemli ve eski buluntulardan biri (yaklaşık 14.700 yaşında) 1987'de İngiltere'nin güneybatısındaki Gough's mağarasında (Somerset) keşfedilmiştir. Hatta ultrafiltrasyonlu radyokarbon tespitlerine göre buradaki buluntular, en eski kafatası kaplarını oluşturmaktadır. Çok sayıda hayvan ve insan kemiği arasında insan kafatası örneği, 41 parçadan (37 kafatası parçası ve 4 çene parçası) oluşmaktadır. Kafatası ve diş analizlerine dayanan araştırmacılar, ortalama 5 kişiye ait (3 yaşlarında bir çocuk, iki ergen, iki yetişkin) kafatası olduğunu saptamıştır. Buluntuların analizine göre ölümden kısa bir süre sonra, ölen kişinin başlarından yumuşak dokuların çıkarıldığı ve istenen şekli elde etmek için dikkatlice işlendiği tespit edilmiştir (Bello, Parfitt ve Stringer, 2011, s. 2). Yamyamlıkla ilişkilendirilebilen bu buluntular, aslında kafatası kaplarının erken dönemde bir ritüelden ziyade pragmatik amaçlı kullanıldığını akla getirmektedir. Zira daha sonra kült haline gelen ve ek bir anlam kazanan birçok nesnenin başlangıçta böyle olmadığı sadece fayda sağlamak amaçlı tasarlandığı bilinmektedir. En eski kafatası kâselerinin, insanın pratik ihtiyaçlarına göre uyarlandığı doğal form dışında başka herhangi bir anlamsal yük taşımamış olabileceği düşünülmektedir. Öyle ki gelecekteki ritüel kâselerinin prototipleri,

amaca yönelik üretimlerinin bir sonucundan ziyade sadece beyni çıkarmak için kafatasının kırılması sırasında oluşan ve daha sonra sıvıları işlemek için uygun bir doğal form olarak pratik amaçlarla kullanılan kafatasının parçaları olabilmektedir. Sonrasında bir kişinin hayati maddesinin kabı fikri oluştuğunda ise bunlar ritüel anlam kazanmıştır (Luşin, 2015, s. 9). Yazılı kaynaklar ve folklorik veriler dışında, önemli bilgiler sunan arkeolojik araştırmalarla bu buluntuların Avrupa menzili önemli ölçüde genişlemiş ve İngiltere'den Urallar'a kadar uzanan arkaik arkeolojik komplekslerde misallerine rastlanılmıştır. Örneğin Orta Avrupa'da İsviçre'de kazıklı yapıların kazılarında içme kâsesi olarak hizmet ettiğine inanılan iki insan kafatası, aynı şekilde Ren vilayetinde de benzer bir kâse bulunmuştur (Voevodskiy, 1877).

Sayısal açıdan kâselerin önemli bir kısmı Erken Demir Çağı'ndan Eneolitik devrin farklı kültürlerine ait buluntuların yer aldığı Ukrayna'da keşfedilmiştir. Buradaki veriler, bir ritüelle bağlantılı durmaktadır fakat yine de belirgin değildir. Bir kurban kalıntısı olan üç ayrı insanın iskeleti, İvanovka köyü yakınlarında 3 mezar kurganın hendeğinde keşfedilmiştir. Hendeğe at kemiği birikintileri ve amfora parçaları şeklinde bir cenaze töreninin izleri de kaydedilmiştir (Kovpanenko, 1988, ss. 79-80). Bu buluntuyu yayınlayan arkeologlar, bunu insan kafataslarından yapılan kâselerle ilişkilendirmemiş olsa da bu görüşe V. G. Luşin katılmamaktadır (Luşin, 2015, s. 9). Keşifte enteresan olan insan kafatasının üst kısmının ve amfora boğazının at kemiklerinin arasında yer aldığı alandır. Araştırmacıya göre dolaylı veriler, (Bir cenaze töreninin kalıntılarının biriktiği yerde insan kafatası keşfedilmiştir; kafatası nüshası ise cenazeye bağlantılı durmaktadır zira insan kafatasının parçaları ve amfora kombinasyon halindedir.) bu buluntuyu kase veya bir kase sembolü saymaya izin vermektedir. Dolayısıyla bu varsayım doğrusa İskit döneminde, insan kafatasından kase bulunan başka bir tarih (M. Ö. V. yüzyıl sonu IV. yüzyıl başı) daha belirlenmiştir.

Oldukça arkaik örnekleri bulunan kafatasından kâse yapma ritüeli, Okyanusya halkları arasında yakın zamana kadar varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bununla birlikte Avrupada Paleolitik dönemin son aşamalarında ve Mezolitik dönemde zaten mevcut olmuştur ki en önemli kanıtlarından biri Bavyera'daki Ofnet mağarasında 16 kafatasından oluşan bir koleksiyondur. Muhtemelen Neolitik – Eneolitik dönemde de yani insan kafataslarından yapılan ritüel kaselerinin cenaze kültürlerinde kaydedildiği vakitte, bu tür fikirler çoktan şekillenmiş haldedir. İnsan kafataslarından yapılmış kaselerin ritüelde güvenilir kullanımının en eski örneği, muhtemelen ölüleri onurlandırmayla ilişkili dört kasenin ve iki insan kaval kemiğinin tek bir kompleks oluşturduğu Grotte du Placar'daki (Fransa) bulgudur. Buradaki kompleks, insan kafataslarından yapılmış kaselerin doğurganlık kültürüyle bağlantısını göstermektedir (Luşin, 2015, ss. 8-9).

Arkeolojik verilerle en eski örneklerine ulaşılan kafatası kaselerinin bir ritüel olarak kullanımı yazılı kaynaklarda sıklıkla yer almıştır. Bu kaynaklara göre Keltler, Gepidler ve tartışmalı da olsa Vikingler, öldürdükleri düşmanların kafataslarından kadeh yapan savaşçı kavimler olarak zikredilmektedir (Tubbs, 2008, s. 418). Daha ayrıntılı olarak misal verecek olursak M. Ö. V. yüzyıl coğrafyacısı Strabon, Galyalıların düşmanlarının başlarını kestiklerinden, bu kafaları atlarının boyunlarına ve evlerinin girişlerine astıklarından bahsetmektedir (Strabo, 2006, s. 247). Burada bahsi geçen anlatım yani öldürülen düşmanın kafasının sergilenmesi hususu, tıpkı İskitlerde olduğu gibi bir güç gösterisi ile alakalıdır. Kesik baş sayısı arttıkça muhtemelen savaşçının itibarı da doğrusal oranda artmıştır.

M. Ö. V. yüzyıl tarihçisi Herodotos, İssedonların göreneklerinde kafatası ritüelinin bulunduğunu aktarmaktadır:

Birisinin babası öldü mü, bütün akrabaları ona sürü hayvanları götürürler, kurban ederler, parçalara ayırırlar, ev sahibinin babasını da keserler ve etini öbür etleri arasında karıştırırlar, bir şölen çekerler. Ölünün kafasını kazırlar, içinden beynini çıkarırlar, altın yapraklarla kaplarlar ve bir tanrı suratı gibi her yıl büyük kurbanlarla yüceltirler. Yunanistan'da ölüm yıldönümleri nasıl kutlanırsa, burada da her oğul, babası için öyle yapar (Herodotos, 2017, s. 304).

Herodotos'un bu pasajında gerçekleştirilen kafatası ritüelinin diğer ritüellerden farklı olarak atalar kültürüyle bağlantılı olduğu açığa çıkmaktadır. Bir kişinin ölümünden sonra bile kafatasının ölen kişinin yaşamsal niteliklerini korumaya devam ettiğine inanılıyordu. Ölümünden sonra var olduğuna inanılan yeni bir hayat telakkisi bu suretle ölen kişiye kısmen de olsa sahip olma, devamlılığını sürdürme ihtiyacını getirmiştir. İssedonların da atalarının kafatasını saklaması bir nevi atalarını yücelttiklerini, ölümünden sonra da onlara hürmet ettiklerini ve onları anmaya devam ettiklerini göstermektedir.

M. S. I. yüzyılda yaşamış olan Romalı coğrafyacı Pomponius Mela, *De Situ Orbis Libri* adlı eserinde, Herodotos'un aktardığına benzer olarak İssedonların babalarının kafatasını saklamasının dışında düşmanlarının kafatasından kadeh yaptıkları, ne kadar çok düşman öldürürlerse o kadar çok gurur duydukları geçmektedir (Pomponii Melae, 1917, ss. 69-71). Burada ilginç bir biçimde kafatasının aynı toplumda farklı amaçlara hizmet ettiği görülmektedir. İlki yukarıda bahsi geçtiği gibi atalar kültürüyle bağlantılı, diğeri ise yeniden doğuş temelinde bir güç aktarımıyla ilişkilidir.

Dominikli misyoner Julian'ın Papa Dokuzuncu Gregory döneminde kardeşi Richard tarafından keşfedilen *Büyük Macaristan'ın Varlığı Hakkındaki* adlı eserinde (XIII. yy.) Mordvaların krallığında insan kafasından kâseler yapıldığı ve bu kadehlerden memnuniyetle içki içildiği geçmektedir (Anninskiy, 1940, s. 83).

Kafatasından kadeh yapma ritüeli sadece Avrupa coğrafyasına has bir durum olmamıştır. Dünyanın farklı coğrafyalarında benzerlerine rastlanılmaktadır. Örneğin Amerika yerlileri arasında da bulunabilecek örnekler mevcuttur. Gonzalo Fernandez de Oviedo Valde tarafından XVI. yüzyılda kaleme alınmış olan *Historia General y Natural de las Indias* adlı eserde İnka kralı Atabalida'nın erkek kardeşinin kafatasından yapılmış değerli bir içme kabına sahip olduğu anlatılmaktadır. Kral, festivallerde altınla süslenmiş bu kaseden içmiş ve en büyük hazinelerinden biri olarak kabul edilip, bu kaseye çokça saygı duyulmuştur (Laufer, 1923, s. 20).

Asya'ya uzanacak olursak bu hususta kafatası ritüelinin Tibet Budizmi içerisinde yer edinmiş olması oldukça ilgi çekicidir. 1250'li yıllarda Moğol topraklarını ziyaret eden W. Rubruk, Tibetlilerin bu eski geleneği hakkında bilgi vermektedir. Öyle ki eserinde daha önceleri ölmüş atalarını yiyen Tibetlilerin tiksiniç olduğu için bu uygulamayı bıraktıkları ama yine de atalarının kafataslarından güzel kâseler yapıp, bu kâselerden içerken atalarını andıkları geçmektedir (*Puteşestviya v vostoçnie strani Plano Karpini i Rubruka*, 1957, ss. 130-131). Kan dökülmesine karşı çıkan, barışa ve evrenselliğe vurgu yapan Budizm içerisinde bu tarz geleneklerin devam ediyor olabilmemesinin yegâne sebebi herhalde halkların eski inançlarından kopmama hususunda inatçı bir tutum sergilemesidir. Zira bahsi geçen uygulama, diğer toplumlarda da görülen atalar kültüyle bağlantılı durmaktadır. Bugün bu uygulama, Tibetliler arasında mevcut olmasa da ölen akrabaların kemiklerinin saklandığı, kemik parçalarından tespihler yapıldığı bilinmektedir. Fakat bunlar, 650'li yıllarda Tibet'te yayılmaya başladığı düşünülen Budizm'in batıdan Swat vadisinden gelen ve yerli Bon dinine de yakınlık arz eden Padmasambhava'nın Tantracı düşüncelerinin kalıntılarıyla ilişkilidir ki inanç sistemi içerisinde büyü, keramet ve Şamanistik unsurlar ağır basmaktadır (Conze, 2005, s. 144). Zira Tibetlilerin atalar kültüyle bağlantısız olarak Tibet Budizm'inde yer alan Tanrılara adak için tasarlanmış bir kafatasının kökeni, Hindistan kast sistemine kadar uzanmaktadır. Sunulacak kafatasının sahibi asillik, bilgelik gibi özelliklere sahip olmasının yanı sıra kadınların kafatasları genelde kutsal amaçlar için kullanılmaya uygun görülmemiştir. Sanksritçe "kapāla" olarak adlandırılan bu kafatası, Amitabha'ya belirli yiyecekler eşliğinde sunulmakta ve bazı dilekler dilenmektedir. Dualardan sonra kafatası, birinin dokunup da sahibinin gücünü, şansını zayıflatmaması için ipek örtülerle saklanıp tapınakta muhafaza edilmektedir (Laufer, 1923, ss. 15-16). Budizm, Tibet kanalıyla Moğollara da tesir etmiştir. Fakat Moğollar da görülen kafatasından kadeh yapma ritüelinin Budizm ile bir bağlantısının olması çok ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Zira Tibet eksenli Budizm'in Moğol topraklarına tesir etmeye XIII. yüzyılda başlamış olmasının ufak çaplı bir etkisi olsa da haberler, biraz daha erken tarihlere dayanmaktadır. Yani bu haberler, bize daha çok eski arkaik inançlar doğrultusunda kafatası kültürünün gerçekleştirildiğini göstermektedir. Temuçin (Cengiz Han) ile giriştiği mücadelelerde mağlup olan

Kereit Devleti'nin başındaki Ong Han'ın akıbetini Reşideddin şöyle aktarmaktadır:

Ong Han'ı Nekun Usun adlı yerde Dayan Han'ın emirlerinden Kori Subeçi ve Tin Shal tutukladılar ve ona karşı eski bir kinleri bulunduğu için onu öldürüp kafatasını Dayan Han'a götürdüler. Dayan Han onların bu yaptıklarını doğru bulmayıp, emirlerini cezalandırdı. Ong Han'ın kafatasını ise gümüşle kaplattırdı (Reşid-ad-din, 1952, s. 132).

Aynı haber, XVII. yüzyıl müellifi Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın eserinde de tekrarlanmaktadır (Ebu'l Gazi Bahadır Han, 2010, s. 88).

Bahsi geçen tüm bu örnekler, çoğaltılabilmekle birlikte artık kafatasının faydacı bir anlayıştan ziyade ritüel bir forma kavuştuğunu göstermektedir. Bununla birlikte tüm ritüeller, sanki kutsal olan ortak bir amaca hizmet etmektedir. Din bilimci M. Eliade'nin yeniden doğuş temelinde öldürülen bir canlının kemiklerinden yeniden doğacağı, mevtanın ruhunun aslında bu kemiklerde saklı olduğunu belirtmesi (Eliade, 1999, s. 194) kafatası ritüelinin ortaya çıkışının temel nedenini açıklamaktadır.

Malaneyyalılar ölümlerinin ruhlarının ve tüm ruhların sahip olduğu gizemli ve etkin gücü "mana" olarak adlandırmış, insan bedeninin çeşitli kısımlarında da "kudreti toplayıcı" yönleriyle manaları olduğuna inanmıştır. Fakat anlayışa göre bu kutsal güce sadece insanlarda rastlanılmamış, bu güç nesnelere de zuhur etmiştir. Aynı şekilde başka halklar da belirli nesnelere güç kazandıran bu unsuru farklı şekillerde adlandırmıştır. Örneğin İrokualar (yerli Amerika halkı), bu unsura *orenda* ismini vermişlerdir (Eliade, 2014, s. 44). Konumuz itibarıyla sözü geçen halkların insan kafatasını genellikle orendanın özü kabul etmiş olabileme ihtimali vardır. Bu sebeple öldürülen düşmanın kafatasından içki içen kimsenin orenda kazanmış olduğuna inanılmıştır. Bir kural olarak da öldürülen düşmanın kuvveti ile bu orendanın gücünün oranı, paralellik arz etmiştir. Bunun yanı sıra aslında inançlarında Şamanistik öğeler barındıran tüm kavimler, ölümden sonra bir şekilde ruhun var olmaya devam ettiğine inanmışlardır. Bu ruh ya da güç, inanca göre kimi zaman kişinin kanında kimi zaman kemiklerinde kimi zaman da kafatasında yer almıştır. Örneğin Türklerde önemli kişilerin, düşmanların ya da kurban hayvanlarının öldürülürken kanın akıtılmak istenmemesinin sebebi de bu gücün korunmak istenmesinden ileri gelmektedir. Zira bu güç, düzgün kullanıldığı takdirde hayattakilere güç katacağına ve ölüyü celladının koruyucu bir bekçisi haline getireceğine inanılmıştır (Roux, 1999, s. 125). Eğer kaynakların verdiği haberler doğru ise Türklerde kafatasının bir ritüel olarak kullanımı da bu şekildedir.

2. Türklerde Görülen Misalleri

Tarihi vesikalara yansıdığı üzere Türklerin kafatasını kullanım ritüeli, öldürülen düşmanın kafatasından kadeh yapma olarak ortaya çıkmaktadır. Öldürdükleri

düşmanların kafataslarından kadeh yapma ritüelinin Türklerde hangi vakit zuhur ettiği bilinmemekle birlikte bu husus hakkındaki ilk haberleri, M. Ö. V. yüzyılda yaşamış olan Herodotos vermektedir. Bu hususta IV. kitapta İskit gelenekleri ile ilgili şu bilgiler geçmektedir:

Bir İskit, öldürdüğü ilk düşmanın kanını bir kupaya doldurup içer, savaşta öldürdüğü herkesin kafasını kesip krala götürür, zira ancak kafa götürürse ganimetten pay alabilir, yoksa hiçbir şey vermezler...İşte bir de bütün başlara değil de yalnız en nefret ettikleri düşmanlarının başlarına yaptıkları: Kafatası kaşlar hizasından biçilir, içerisi temizlenir, dışını fakirler ham öküz derisiyle kaplarlar, zenginler de dışını öyle kaplamakla beraber, içini altınla kaplarlar ve kupa olarak kullanırlar. Hatta kendi yurttaşlarına da eğer araları açılır ve onu kralın önünde yenerlerse, aynı şeyi yaparlar. Hatırı sayılır bir konuk ziyaretlerine gelirse, bu kafaları onlara da gösterirler ve açıklamakta da kusur etmezler ki... bunu bir soyluluk belirtisi sayar ve övünürler (Herodotos, 2017, ss. 64-65).

Herodotos'un aktardığı üzere M. Ö. VIII-III. yüzyıllar arasında Doğu Avrupa ve Türkistan sahasında yaşamış olan İskitler, hasımlık göttükleri kişileri öldürdükten sonra kafataslarını muhafaza amaçlı saklamışlar ve bunu bir övünç kaynağı olarak görmüşlerdir. Yazılı kaynakların tasdik edilmesi için en önemli araştırma sahasını oluşturan arkeoloji, İskitlerde kafatası ritüelinin var olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Zira Ukrayna'nın Poltav Bölgesi'nde bulunan ve M. Ö. VIII. yüzyıl sonu ve III. yüzyıl başlarına tarihlenen bir İskit yerleşimi olan Bel'sk'te, 1950'li yıllarda B. A. Şramko liderliğinde gerçekleştirilen kazılarda bu ritüelin izleri keşfedilmiştir. Araştırmacı, burada tarımsal doğurganlık kültürle bağlantılı bazı libasyonların yapıldığını belirtmektedir. Keşfedilen kafatası kadehleri de bir ritüelle bağlantılı durmaktadır (Şramko, 1999, ss. 43-44).

Eskiçağa dair benzer bir haberi bu sefer Çin kaynakları vermektedir. *Büyük Tarihi'nin Kayıtları* (Shi Ji) adlı eserini M. Ö. 91'de tamamlayan Sima Qian çalışmasında Hunlar (Hiung-nu) ve Yüceçilerin ilişkisine dair verdiği haberlerde Hunların M. Ö. 200'lerin başında Yüceçileri yendiği ve Hiung-nu hükümdarının Yüceçi liderini öldürüp kafatasından bir kadeh yaptığı geçmektedir (*Record of the Grand Historian of China*, 1961, s. 264; Kafesoğlu, 1980, s. 55).

Eskiçağlardan Ortaçağlara gelindiğinde ise Türk menşeli kafatası kadehleri ile ilgili haberlerin arttığı gözlemlenmektedir. Bu husustaki ilk haberlerden biri, Avarlara ilişkindir. Çin kaynaklarına dayanan J. Deguignes: "Cesur olan Han babasının ölümünün intikamını almak istiyordu. Kao-tsche Tartarlarına saldırdı.. Mi-gno-to adlı krallarını öldürüp, kafatasını vernikle kapladı ve bunu içki kadehi olarak kullandı" (Deguignes, 1756, s. 347) şeklinde bir bilgi sunmaktadır.

Tarihler IX. yüzyılı gösterdiğinde, Tuna sahasında hareket eden Bulgarların birçok önemli noktayı zapt ederek Bizans'ı askeri ve ekonomik açıdan müşkül duruma sokmasıyla karşılaşılacaktır. Öyle ki Krum liderliğinde Sofya'yı ele

geçiren Bulgar kuvvetlerinin tehditlerine karşı 811 senesinde imparatorluk ordusunu Bulgar başkenti Pliska'ya sokan Nikephoros, Bulgar ganimetlerini ele geçirmiş fakat zaferin verdiği sarhoşlukla Krum Han'ın planını hesaba katamamıştır. Dönüş yolunda Bizans ordusu tarumar edilmiş; İmparator Nikephoros ise öldürülmüştür. Konumuzla bağlantılı olarak VIII. yüzyıl Bizans kronikçisi Theophanes, Bulgar Hanı Krum'un İmparator Nikephoros'u öldürüşünü ve kafasından kadeh yapma vakasını şöyle aktarır: "Krum, Nikephoros'un kafasını kesti... bizim utancımızın bir gösterisi olarak onu birkaç gün boyunca bir direğe astı. Sonra onu aldı, kemiği çıkardı, dışını gümüşle kapladı ve gururla Slav liderlerine bu kafatasından içirdi" (Theophanes, 1982, s. 171). V. Beşevliyev, Krum'un bu tavrı ile Slav büyüklerini esrarlı bir şekilde kendisine bağlamak istemesi ihtimalinin yanı sıra kafatasını bardak olarak kullandıklarına dair hiçbir haber bulunmayan Slavlara da Bulgar adetini öğretmek isteyebileceğinin altını çizmiştir (Beşevliyev, 1945, ss. 226-227; Kafesoğlu, 2017, s. 191). Fakat bu hareket ile Tuna Bulgar Devleti'nde nüfus olarak hakim unsuru oluşturan Slavlara güç gösterisinde bulunarak Bulgar tahakkümünün sağlamaştırılma arzusunun daha baskın olduğu anlaşılmaktadır. Zira bozkır menşeli İskitlerin de düşmanlarının kafataslarını yabancılara sergilemekte çekinmeyip, bununla övündüklerinden ve bir soyluluk göstergesi olarak saydıklarından daha önce bahsetmiştik.

Kafatası ritüeli ile ilgili bir başka haber Peçeneklere aittir. Bizans ile ittifak halinde X. yüzyılın ikinci yarısında Tuna Bulgar topraklarına saldıran Knez Svyatoslav, Peçeneklerin 968 senesinde Kiev'i kuşatması üzerine geri dönmüş fakat tehlikenin atlatılmasından bir sene sonra Tuna'yı geçerek Bulgar topraklarına geri girmiştir. Knez'in Bulgar topraklarında hareket etmesinden rahatsız olan Bizans, Ruslarla bir antlaşma yaparak memleketlerine geri dönmelerini sağlamıştır. Antlaşma şartlarından biri de dönüş yolunda Peçenek saldırısına karşı Bizans desteğini almak oluşturmuştur (Yücel, 2018, s. 473). 971/2 senesine uzanan olayların gidişatı Rus vakayinamesi *Povesti Vremennih Let*'de şöyle aktarılır: "Bahar geldi. Svyatoslav nehirdeki kayalıkların yanına geldiğinde Peçenek Knezi Küre onlara saldırdı. Peçenekler Svyatoslav'ı öldürdüler. Onun başını alarak, kafatasından kâse yaptıktan sonra onu altınla kaplayarak içki içtiler." (*Polnoe sobranie Russkih letopisey*, 1846, s. 31; Yücel, 2007, s. 106). Bu vaka ile ilgili olarak S. A. Pletneva, *Polovtsı* (Peçenekler) adlı eserinde şu tarz bir yorumlamada bulunmuştur: "Ölmüş düşmanların kafataslarından kâse yapma geleneği Türk dilli halklar arasında yaygındır. Göçebeler bu suretle mağlup düşmanların gücünün ve cesaretinin onlara geçeceğine inanmıştır. İlginçtir ki Küre ve karısı, oğullarının Svyatoslav'a benzemesi için bu ritüel kaptan içmişlerdir" (Pletneva, 2010, s. 23).

Pletneva'nın ifadelerinin doğruluk oranı tartışılabilir fakat en bariz surette insan kafatasından kadeh yapma ritüelinin Türklerde bir gelenek halini almış olmasının bahsi geçen birkaç kaynak dışında hiçbir dayanağı bulunmamaktadır.

XVI. yüzyılda kafatasından kadeh yapma kültürünün izlerine son olarak Türkistan'da rastlanılmaktadır. 1500'li yılların başında Safevi Şahı İsmail ile Özbek Hanı Şeybani'nin mücadeleleri kızışmış; akabinde askeri mücadeleler, zuhur etmiştir. Özellikle Şeybani Han'ın Herat'ı ele geçirmesi, Türk dünyasındaki itibarını arttırmış ve kendisini Cengiz Han'ın ve Timur'un mirasının varisi olarak görmeye başlamıştır. Bu suretle Sünni alemin kahramanı olarak görülen Şeybani Han ile Şii aleminin lideri Şah İsmail hem dini hem de siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle tarihler 1509 senesini gösterdiğinde karşı karşıya gelmiştir. Şah İsmail'in Meşhed'i ele geçirip Herat'a yaklaşması ile sığındığı Merv kalesinden çıkan Şeybani Han, 1510 senesinde ağır bir mağlubiyete uğramıştır. Bu mağlubiyet sonucunda yaşananlar, kaynaklara farklı şekilde yansımıştır. Bir rivayete göre Şah İsmail, Şeybani Han'ın kafatasından içki kadehi yapmış ve bunu Memlük Sultanı Gayri'ye göndermiştir (Özkan, 2021, s. 38). Başka bir rivayete göre ise Şah İsmail, Şeybani Han'ın başını kestirip kafatası derisi içerisine saman doldurmuş ve bunu Osmanlı Padişahı Bayezid'e göndermiştir. Hanın kafatasından ise altın kaplama bir şarap kadehi yaptırılmış ve şarap meclislerinde kullanılmıştır (Türkoğlu, 2010, s. 44; Çımar, 2011, s. 76).

Türklerin kafatasından kadeh yapma ritüeli ile ilgili bahsi geçen haberlerin doğru olduğu varsayılarak yukarıdakilere benzer çıkarımlarda bulunulabilir. Fakat bu ritüel gerçekten Türkler arasında mevcut muydu veya bir gelenek halini almış mıydı?

Türklerde kafatasından kadeh yapma uygulamasının kaynaklara yansıdığı üzere misalleri mevcut olmuş olsa da bunun bir gelenek halini almadığı söylenebilir. Zira kültürel kalıntıların gelenek olarak sayılması için kesintisiz devamlılığın yanı sıra mutlak bir gerçeklik arz etmesi gerekmektedir. İncelenen süreçte bahsi geçen Türk topluluklarında kafatasından kadeh yapma ritüeli ile ilgili bilgi veren yazılı kaynakları tasdikleyen herhangi bir arkeolojik materyale rastlanmamıştır. Sadece İskit dönemine ait yukarıda bahsi geçen bir arkeolojik keşif yapılmıştır. Atalar kültürü, tabiat kuvvetlerine inanma gibi hususlarda benzerlikler olsa da (Durmuş, 2018, s. 32) İskitlerin inanç sistemlerinin tam olarak Gök Tengri inancına tekabül ettiği söylenemez. Onların birçok adet ve geleneğinde animistik ya da Şamanistik özellikler gözlemlenir (Herodotos, 2017, ss. 67-70). Evrimsel süreçte tıpkı toplumlar gibi inançların da değişime uğraması kaçınılmaz bir olgudur. Bu açıdan varsayımsal olarak Türklerin atası olarak kabul edebileceğimiz İskitlerin monoteist bir inançtan ziyade (Herodotos, 2017, s. 59) politeist-animistik bir inanca sahip olduğu ifade edilebilir.

Gök Tengri inancı içerisinde de Şamanistik unsurların ağır bastığı bilinmektedir. Türk Şamanlığı içerisinde ölümden sonra kemiklerin gücüne inanılmaktadır. Kimi zaman bir şaman, ayin sırasında bedenini madeni kemiklerden yapılmış putlarla sararak transa girmektedir. Bu, kemiklere atfedilen güçle alakalıdır. İskeleti yok etmek hayatın sonlanması, muhafaza etmekse varlığın devamı şeklinde telakki edilmiştir (Roux, 1999, s. 134). Ama Türk Şamanlığında kafatasından kadeh yapma ritüeli ile ilgili belirgin bir tasvir bulunmamaktadır. Sadece Altay Şamanlığında bu tarz bir kaseden bahsedilmektedir ki misyonu çalışmamızda bahsi geçenden farklıdır. V. Radlof tarafından yayınlanan şaman büyüünde kafatası kadehi, yeraltı dünyasının hakimi Erlik'in bir özelliğidir: "Ey zengin Kan Erlik, Saçları parlar, kıvılcım saçar, Sen kova olarak, ölü kişi göğsü kullanırsın; Kişilerin kafatası sana bardak olur..." (Radloff, 1994, s. 11). Bu metinden anlaşıldığı gibi kafatası, burada yeniden doğuştan ziyade ölüm ve kötülük Tanrısı olarak tasvir edilen Erlik'in can almasının sembolleştirilmiş halidir.

Gök-Tengri dini temelinde kafatası ritüelinin Türk inanç sistemi kapsamında Göktürklerden itibaren var olup olmayacağı tartışılabilir. Çünkü kaynaklara yansıdığı üzere monoteist bir tabanda dini şekillenme, bu zamana denk gelmektedir. Fakat Göktürklerin atası kabul ettiğimiz Hunlarda da aynı inanç sisteminin mevcut olduğu bilinmektedir. Tek fark, iptidai Şamanlığın VI-VII. yüzyıllarda artık azalmış olduğudur (İnan, 1986, s. 26). Sima Qian'ın eserinde Hunların, Yüeci liderinin kafatasından kadeh yapmış olduğu (M. Ö. 200'ler) ile ilgili verdiği bilginin doğru olma ihtimali elbette vardır. Lakin Çinlilerin bu ritüeli güçlü bir rakip olarak gördükleri Hunların daha da güçlenmiş olmasının bir gerekçesi olarak kendi inanç telakkileri çevresinde Hunlara yakıştırma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Zira kafatası ritüelinin Çinliler arasında da mevcut olduğu bilinmektedir. Daha erken tarihli bir haberde, M. Ö. 450'li yıllarda Tang İmparatorluğu'nun aristokrat aileleri (Zhi, Wei, Zhao, Han) arasında gerçekleşen Jinyang Savaşı'nda Zhi Yao'nun hâkimliğini kabul etmeyen Zhao Xiangzi (Zhao Wu Min), onu öldürmüş ve kafatasından şarap kadehi yapmıştır (Tang, 2017, s. 132). Bu vaka itibarıyla de Çin'de üç aile güç kazanmıştır. Yani diğer toplumlarda görülen misallerde olduğu gibi öldürülen güçlü rakibin iktidar kudreti karşı tarafa geçmiş ve tarihi seyirde bu kafatası motifi, iktidarın devri anlamına gelmiştir. Hunların en önemli rakiplerinden biri olan Yüeciler, bahsi geçen yenilgiyle dağılmışlar; buldukları coğrafyada hâkimiyet de Hunlara geçmiştir.

Bulgar Hanı Krum ve Peçenek lideri Küre'nin öldürdükleri düşmanların kafatasından kadeh yapmasıyla ilgili haberler bize Bizans ve Rus kaynakları aracılığıyla ulaşmaktadır. Aslında Rusların tarih yazım geleneğinin Bizans'tan miras alındığı düşünüldüğünde bu kanal, teke indirgenebilmektedir. Hatta biraz daha geriye gidersek Bizans'ın ya da Roma'nın tarih yazımının kökleri de Yunan

tarihçiliğine dayanmaktadır. Öyle ki Bizans kronikçilerinin, bir bozkır kavmi olan İskitlerin ve İssedonların kafatası geleneğinden bahseden Herodotos'un tarihinden bihaber olması düşünülemez. Herodotos'un tarihinde geçen İskitler; yüzyıllar sonra yine Asya'dan Doğu Avrupa'ya göç eden, kendileri gibi bozkır kültürüne sahip olan Hunlar, Avarlar, Bulgarlar ve Peçenekler ile benzer yaşam tarzına sahip olmuşlardır. Hatta Priskos, eserinde Hunlardan İskitler diye bahsetmektedir (Ahmetbeyoğlu, 1990, ss. 8-9). Bu sebeple Herodotos'un aktardığı İskit geleneklerinin savaşçı, göçebe ya da barbar olarak görülen¹ Bulgarlara ve Peçeneklere de yakıştırılması olağan gözükmemektedir. Bunun yanı sıra bilindiği üzere çoğu Bizans kaynağında Türk atlı-bozkır kültürüne ait olmayan adetler ve özellikler (Köpek kurban edilmesi: Beşevliyev, 1945, s. 236) Türklerde varmış gibi yansıtılmıştır.

Kafatasından kadeh yapma ritüelinin dönemin Bizans ya da Rus müellifleri tarafından Türklerin bozkır-savaşçı özelliklerine istinaden yakıştırılmış olmayıp, gerçeği yansıttığını düşünsek bile bunun bir gelenek halini almadığını kesinlikle söyleyebiliriz. Zira aksi kanıtlanana dek, bu zamana kadar Türklerin meskun bulunduğu bölgelerde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda kafatasından yapılmış bir kase ya da kadeh keşfedilmemiştir.

Sonuç

Farklı coğrafyalarda çeşitli toplumlar arasında görülen kafatasından kadeh yapmanın kökeni, oldukça eski olmakla birlikte Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Fakat arkaik dönemde daha çok pragmatik amaçlı kullanılan kafatası kadehleri, inanç motiflerinin gelişimi ile bir ritüel özelliği kazanmıştır. Bu özelliği ile Asya'dan Avrupa'ya uzanan varlığı ile iptidai Şamanlık ile ilişkili olarak daha çok savaşçı toplumlar arasında aktif olarak gözlemlenmiştir. Kafatası ritüelinin farklı amaçlara yönelik varyantları bulunmakla birlikte en baskını, kafatasında olduğu düşünülen orendanın aktarımı aracı olarak bir kaseye ya da kadehe dönüşmesidir. Böylece öldürülen düşmanın kudreti, ölümünden sonra yok olmamış; onu mağlup eden kişi tarafından kadeh haline getirilerek var olmaya devam etmiştir. Galip taraf, bu kadehten içerek gücüne güç kattığına inanmış ve bu seremoniyi sergilemekten çekinmemiştir.

Kimi zaman özel törenlerde kimi zaman da ant içme merasimlerinde kullanılan kafatası kadehlerinin Türkler arasında da misalleri mevcuttur. Türklerin mağlup ettikleri düşmanların kafataslarından yaptıkları kadehler ile ilgili haberler bize Yunan, Çin, Bizans, Rus, Arap olmak üzere dört kaynak üzerinden gelmektedir.

---

¹ Belirtilmesi gereken bir husus vardır ki kullanımı çoğunlukla ilkel, göçebe veya bozkır halklarına ithaf edilen kafatasının pragmatik amaçlı eski yerleşik medeniyetlerde de kullanımı mevcuttur. Örneğin Eski Yunan medeniyetinde epilepsiye karşı ölmüş birinin kafatasından kaynak suyu içmenin hastaya iyi geleceği vb. haberi, kafatasının iyileştirici gücüne inanıldığını göstermektedir (Voevodskiy, 1877).

Bu haberlere göre İskit, Hun, Bulgar, Peçenek ve Safevi hükümdarları öldürdükleri düşmanların kafatasından kadehler yapmış ve onlardan içmişlerdir. Fakat dönemin yazılı kaynaklarını tasdikleyen herhangi bir arkeolojik veriye ulaşılamaması (İskitler hariç), bu ritüelin bahsedilen topluluklarda ya hiç görülmeyip müelliflerin savaşçı kavimlere yakıştırdığı bir özellik olduğunu ya da sadece iptidai bir uygulama olarak kalıp bir gelenek haline dönüşmediğini akla getirmektedir.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (1990). *Greks Seyyahı Priskos'a (V. Asır) Göre Avrupa Hunları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Anninskiy, S. A. (1940). İzvestiya Vengerskih Missionerov XIII-XIV vv. o Tatarah i Vostoçnoy Evrope. *İstoriçeskiy Arhiv* içinde (C. III, ss. 71-112). Moskva.
- Bello, S. M., Parfitt, S. ve Stringer, C. (2011). Earliest Directly-Dated Human Skull-Cups. *PLOS ONE*, (6), 1-12.
- Beşevliyev, V. (1945). Proto-Bulgar Dini (T. Acaroğlu, Çev.). *Belleten*, 9(34), 213-261.
- Conze, E. (2005). *Kısa Budizm Tarihi* (Ö. C. Güngören, Çev.). İstanbul: Yol Yayınları.
- Çınar, G. K. (2011). İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ve Şeybani Han Arasındaki Söz Düellosu. *History Studies* içinde (C. III, ss. 75-87).
- Deguignes, M. (1756). *Histoire Generale Des Huns II*. Paris.
- Durmuş, İ. (2018). İskitler. *Doğu Avrupa Türk Tarihi* (O. Karatay ve S. Acar, Ed.) içinde (ss. 9-54). İstanbul.
- Ebu'l-Gazi Bahadır Han. (2010). *Türk'ün Soy Ağacı*. İstanbul: İlgi-Kültür Sanat Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm* (İ. Birkan, Çev.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2014). *Dinler Tarihine Giriş* (L. A. Özcan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Herodotos. (2017). *Tarih* (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2017). *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kovpanenko, G. T. (1988). K İzuçeniyuPpogrebal'nogo Obryada Skifskogo Vremeni v Poros'e. *SA*, (2), 73-83.
- Laufer, B. (1923). *Use of Human Skulls and Bones*. Chicago.
- Luşin, V. G. (2015). Çaşı İz Çeloveçeskih Çerepov. V. G. Luşin (Ed.), *Drevnie Kul'tu, Obryadi, Rritualı: Pamyatniki i Praktiki* içinde (ss. 5-13). Zimovniki.
- Özkan, M. (2021). *Buhara Hanlığı (1500-1920)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Pletneva, S. (2010). *Polovtsı*. Moskva: İzd. Lomonosov'.
- Polnoe sobranie Russkih letopisey-I. II. Lavrentiyevskaya i Troitskaya letopisi T. I.* (1846). Sanktpeterburg: İzd. Arheografiçeskogo kommissiyeyu.

- Pomponii Melae. (1917). *De Situ Orbis* (O. Bradford Griffin, Çev.). Boston Üniversitesi.
Puteşestviya v vostoçnie strani Plano Karpini i Rubruka. (1957). (N. P. Şastinoy, Ed.). Moskova.
- Radloff, W. (1994). *Sibirya'dan III* (A. Temir, Çev.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Raşid-Ad-Din (1952). *Sbornik Letopisey I*. (P. Hetagurova, Çev.). Moskova.
- Record of the Grand Historian of China*, (1961). (B. Watson, Çev.). New York: Columbia University Press.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm* (A. Kazancıgil, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Strabo. (2006). *Geography Books 3-5* (H. L. Jones, Çev.). Londra: Harvard University Press.
- Şramko, B. A. (1999). Glinyane Skul'pturi Lesostepnoy Skifii. *RA*, (2), 35-49.
- Tang, L. (2017). *The Book of War: From Chinese History*. New York: Algora Publishing.
- Theophanes. (1982). *The Cronicle of Theophanes the Confessor* (H. Turtledova, Çev.). Univesity of Pennsylvania Press.
- Tubbs, R. S. (2008). The İntriguing History of the Human Calvaria: Sinister and Religious. *Childs Nerv Syst*, (24), 417-422.
- Türkoğlu, İ. (2010). Şeybani Han. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 39, ss. 43-45). TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Voevodskiy, L. F. (1877). *Etologiçeskie i Mifologiçeskie Zametki*. Peçatano v Tipografii Ul'riha i Şul'tse, v Krasnom Pereulke, Dom Şvartsa. 09. 01. 2021 tarihinde <https://velesova-sloboda.info/antrop/voevodskiy-chashi-iz-chelovecheskih-cherepov.html> adresinden erişildi.
- Yücel, M. (2007). *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*. Ankara: TTK.
- Yücel, M. (2018). Peçenekler. O. Karatay ve S. Acar (Ed.), *Doğu Avrupa Türk Tarihi* içinde (ss. 449-528). İstanbul.

